

Offentliggjort første gang i *Grundtvigs Værker* version 1.2, maj 2013

Indledningen er redigeret af Vibeke A. Pedersen

Tilsyn ved Johnny Kondrup

Denne pdf er en læseversion af værkets indledning. Værket findes digitalt med punktkommentarer, tekstreddegørelse og faksimiler på www.grundtvigsværker.dk

PDF ved Kim Steen Ravn

Copyright: *Grundtvigs Værker* 2024

Indledning til

“Et Særsyn i det nittende Aarhundrede” , “Mere om det skoleholderløse Sogn paa Falster” og “Bekjendtgjørelse”

ved Niels W. Bruun

Indhold

- 1 Artiklerne om det skoleholderløse sogn
- 2 Biskop Birchs brev
- 3 Grundtvigs svarbrev
- 4 Grundtvigs motiver
- 5 De ansvarlige
 - 5.1 Af Tønne Blochs Visitatsbog
 - 5.1.1 Første visitats 15. juli 1786
 - 5.1.2 Anden visitats 29. juni 1789
 - 5.1.3 Tredje visitats 7. juli 1792
 - 5.1.4 Fjerde visitats 4. juli 1795
 - 5.1.5 Femte visitats 24. juni 1798
 - 5.1.6 Sjette visitats 8. juli 1801
- 6 Eskilstrup skole 1789-1804
 - 6.1 Biskop Bloch
 - 6.2 Biskop Birch
- 7 Anvendt litteratur
 - 7.1 Trykt
 - 7.2 Utrykt

1 Artiklerne om det skoleholderløse sogn

I slutningen af november 1803 aflagde Grundtvig besøg hos sin bror Otto, der var sognepræst i Torkilstrup på Falster. Her blev han bekendt med, at det nærliggende sogn Eskilstrup i ti år havde været uden skoleundervisning. Den lokale skoleholder Michel Larsen Krog havde på grund af blindhed måttet opgive at undervise, men ikke desto mindre havde han fået lov til at beholde sit embede, fordi han ikke kunne undvære sin lærerløn, som det hed. Ikke nok med det: tre år efter skoleholderens død i 1801 var stillingen stadig ubesat.

I midten af januar 1804 fik Grundtvig under overskriften “Et Særsyn i det nittende Aarhundrede” optaget en artikel i det københavnske ugeskrift *Politivennen*, hvor han skildrede de kritisable skoleforhold i “et vist Sogn paa Falster” og deres alvorlige konsekvenser for ungdommen og den kristne forkyndelse. Senere samme måned indrykkede han i *Politivennen* en kort notits, som præciserede, at sognets navn var Eskilstrup.

Det københavnske ugeskrift *Politivennen* så det som sin opgave at påtale “Uordener” af enhver slags og overalt i Danmark, lige fra mangelfulde rendestensbrætter, ubehagelige lugte i gaderne til klager over myndighedssvigt eller bureaukrati. Bladet læstes omhyggeligt både af borgere og myndigheder, og ethvert indlæg var derfor sikret betydelig opmærksomhed. Se også tekstredegyrelsens [afsnit 2.1.4](#) om *Politivennens* indhold.

2 Biskop Birchs brev

I sin omarbejdede dagbog for 1802 – en slags selvbiografi, som han daterede i maj 1804 – skriver Grundtvig om sagen. Han omtaler sig selv i tredje person og skriver, at dette “Skrit fandt – saavidt han veed – de Sagkyndiges Bifald, men skaffede ham – da han midt i Ianuar atter var paa Falster et Brev fra den nysudnævnte Biskop Birch, som gandske misbilligede hans Opførsel [...]” (*Dag- og Udtogsbøger* 1, s. 68. Interne varianter er her som i de øvrige citater udeladt. Opløste nasalstreger gengives med kursiv). I dagbogen har Grundtvig desuden afskrevet biskoppens brev, dateret 5. februar 1804 (*Dag- og Udtogsbøger* 1, s. 68 f.).

I brevet udtalte biskoppen sin irriterede “Forundring” over offentliggørelsen af affæren, som han dog også åbenhjertigt betegnede som “en høist utilgivelig Forsømmelse”, der omgående skulle rådes bod på. Han bebrejdede Grundtvig, at han ikke i et privat brev havde gjort ham opmærksom på sagen, da offentlig omtale efter biskoppens mening først burde ske, når alle andre veje havde vist sig ufarbare. Samtidig bad han Grundtvig fortælle, hvad de lokale myndigheder hidtil havde foretaget sig i sagen.

3 Grundtvigs svarbrev

I den omarbejdede dagbog – altså i maj 1804 – udtrykte Grundtvig sin forundring over biskoppens brev: “Grundtvig fandt Indholden af dette Brev underlig som

manglende lokal Kundskab, der burde være den Præmisse hvoraf Konklusjonen om dette Skridt var rigtigt eller ei skulde udledes – men Ieg undrer mig ei saa meget over Brevets Indhold som Brevet selv, da Ieg ei seer Grunden, hvi man skulde henvende sig til Anmelderen naar man ingen Beskyldning vilde fremføre for Usandhed” (*Dag- og Udtogsbøger* 1, s. 69). I dagbogen bringer Grundtvig også en afskrift af sit svarbrev, dateret 23.2.1804, til biskop Birch. Han forklarer her først, hvorfor han ikke havde henvendt sig direkte til biskoppen:

“Da Ieg skrev min Anmeldelse til Indrykkelse i Politivennen, var Deres Udnævnelse til Biskop i Laaland ikke offentlig bekjendtgjort eller, var den det end, havde den dog ikke naaet min Afkrog. Kun Rygtet nævnede – blant Andres – ogsaa Deres Navn, og under saadanne Omstændigheder, haaber Jeg det indlysende for D: H: at Ieg ikke – end ei med mindste Skin af Rimelighed – kunde henvende mig til Dem som saadan – Dog nægter Ieg ikke, at om Ieg end havde haft den fuldkomneste Vished om at D: H: var bestemt Bispestolen vilde Ieg neppe vovet at uleilige Dem med et privat Brev –”

Grundtvig røber også, hvad der var hans tanke bag henvendelsen til offentligheden:

“At Ieg til min Anmeldelse valgte det Mellemrum da Falster manglede en høieste geistlig Øvrighed, forekom mig hensigtspassende, da den vordende Biskop – Hvo han end var – derved kunde – hvis han vilde – anlediges til, at vende sit Blik paa en Gjenstand, der syntes at fordre ilende Virksomhed –”

Grundtvig anførte endvidere, at biskoppens velkendte interesse for “sand Oplysnings Fremme” var en garanti for, at problemet ville blive løst. En udførlig redegørelse for, hvad der tidligere var sket i sagen, måtte det imidlertid påhvile de lokale myndigheder at afgive og ikke ham, Grundtvig, som ikke havde detaljeret kendskab til sagens gang, “da det var mig nok at vide Bestræbelserne for at faae Eskilstrup Skole besat, virkelig havde existeret, og ei hidtil haft nogen synlig Virkning.”

Efter afskriften bemærkede Grundtvig i maj 1804 tørt:

“Saaledes troede G: at have fulgt Biskopen Skrit for Skrit, saavidt hans Agtelse for ham tillod – Endnu har nok Skolen ei faaet nogen Lærer – Naar Ieg faaer fat paa hin Politiven skal Ieg afskrive Anmeldelsen –” (*Dag- og Udtogsbøger* 1, s. 71).

I juni 1804 henvendte Grundtvig sig så igen til *Politivennens* læsere, denne gang for at fortælle, at Eskilstrup sogn nu omsider havde fået en skolelærer. Der var ifølge artiklen grund til at tro, at den nyudnævnte biskop Birch havde gjort sin indflydelse gældende.

4 Grundtvigs motiver

Når Grundtvig tog denne sag op og bragte den offentligt frem, skyldtes det en retfærdig harme over, at omsorgen for en enkeltperson og hans lønindkomst var sket på bekostning af den sociale forpligtelse over for et helt sogns opvoksende ungdom. Samtidig viser Grundtvigs tale om “Oplysningen” og dens “Fremskriden” og hans karakteristik af Eskilstrups sognepræst som “Stedets oplyste Religionslærer”, at han her var under påvirkning af filantropinismen. Det var en pædagogisk retning, der opstod i slutningen af oplysningstiden og fik navn efter Johann Bernhard Basedows

berømte kostskole i Dessau, *Philantropinum*, grundlagt 1774. Filantropismen anså undervisning af den brede befolknings børn som en vej til menneskelig og samfundsmæssig udvikling og fremgang. Målet var at danne gode, fornuftige, oplyste og lykkelige mennesker. Filantropismen ønskede at fjerne både udenadslære og korporlig afstraffelse fra skolen. Al læren skulle ske med lyst og så vidt muligt i legens form.

5 De ansvarlige

Ansvar for, at Eskilstrup sogn i 10 år havde været uden fungerende skoleholder og at stillingen efter hans død i flere år stod ubesat, skal placeres hos tilsynet med skolen. Dette blev for de kongelige rytterskolers vedkommende varetaget af den lokale sognepræst, mens provsten havde overtilsynet sammen med amtmanden, der dog ikke synes at have være inddraget i denne sag. Biskoppen udgjorde først tredje led i kontrolsystemet. Af det ovenfor anførte brev til biskop Birch fremgår, at "Sagen er berettet, saavel til Sl. Biskop Bloch som til det danske Kanselli", hvilket viser, at "Bestræbelserne for at faae Eskilstrup Skole besat, virkelig havde existeret". Det kan derfor antages, at sognepræsten Kristian Humble (1772-1799) og efterfølgeren Peder Dalhoff (1799-1827) samt provsterne Søren Ingemann (1782-1797) og Didrik Blicher (1797-1805) virkelig har søgt at gøre opmærksom på tingenes sørgelige tilstand. Det har ikke været muligt at finde indberetninger fra de lokale tilsynsførende til Danske Kancelli eller til biskop Tønne Bloch, der i 1786 var blevet udnævnt til biskop over Fyns Stift, hvorunder dengang også Lolland, Falster, Als og Ærø hørte. Men Visitatsprotokollen for Fyns Stift, 1732-1803, afgiver vidnesbyrd om, hvad Bloch, der beskrives som en nidkær og utrættelig visitator, førte til bogs de seks gange, han visiterede Eskilstrup sogn. Her følger i transskription biskoppens bemærkninger:

5.1 Af Tønne Blochs Visitatsbog

5.1.1 Første visitats 15. juli 1786

Løverdagen den 15de Julii visiterede Ønslev- og Eskildstrup- Meenigheder i Ønslev-Kirke, med Kirken Meenighederne, og dens Ungdom overmaade vel tilfreds. Sognepræsten ConsistorialRaad Mag: Christian Reutzer [sic] Humble prædikede ypperligen over Psalm. 87,5. Degnen Listrup catechiserede gandske vel. Der var ingen Klage.

5.1.2 Anden visitats 29. juni 1789

Mandagen den 29 Junii visiterede 2den gang Ønslev- og Eskildstrup- Meenigheder i Annexkirken Eskildstrup, med Kirken, Meenighederne, og deres Ungdom overmaade vel fornøyet. Sognepræsten ConsistorialRaad Mag: Christian Reutzer [sic] Humble catecheserede meget ordentligen. Degnen Hans Listrup meget vel. Skoleholder Bech i Clodschou ligeledes: og Skoleholder Krog i Eschildstrup ligesaa. Ungdommen beløb, af Ønslev-Sogn Confirm. 70, Skolebørn 26 = 96: af Eskildstrup Sogn Confirm. 70, Skolebørn 22 = 92; i Alt 188. Der var ingen Klage.

5.1.3 Tredje visitats 7. juli 1792

Løverdagen den 7de Julii visiterede 3die gang Ønslev- og Eskildstrup- Meenigheder i

Ønslev Kirke, med Kirken meget vel, med Meenighederne nogenledes, med Deres Ungdom ret vel fornøyet. Sognepræsten ConsistorialRaad Mag. Christian Reitzer Humble catecheserede ganske vel. SogneDegnen Hans Listrup ret vel. Skoleholderen Bech i Clodskou var død, og Skoleholderen Krog i Eskildstrup syg. Den voxne Ungdom beløb i Ønslev-Sogn 80 Pers. i Eskildstrup S. 61 = 141 Pers. Lister paa Skolebørnene udeblev, men SkoleUngdommen i begge Skoler angaves pro Tempore 50 børn; i alt 191 Pers. Der var ingen Klage. Præstegaarden først nu faaet en Lade.

5.1.4 Fjerde visitats 4. juli 1795

Løverdagen den 4 Julii visiterede 4de gang Ønslev- og Eskildstrup- Meenigheder i Ønslev-Kirke, med Kirken, Meenighederne, og Deres Ungdom. vel fornøyet. Sognepræsten ConsistorialRaad Mag: Christian Reitzer Humble var saasom i Marts Maaned ved en Provsteret dømt fra sit Embedet [sic] suspenderet, og Sognepræsten i Tingsted Hr. Christen Wolff imidlertid constitueret. Substitutus for det endnu uden min Skyld vacante SogneDegneKald (med hvis Parcellering RenteKamer, SkoleCommission, og Cancellie i 2 Aar have haft travlt) Skoleholderen i Clodskou, Lassen, catecheserede nogenledes: Eskildstrup-Skoleholder Michel Larsen Krog, gammel og sengeliggende. Den Confirm. Ungdom af begge Kiøn beløb i Ønslev S. 81, i Eskildstrup S. 59 = 140. SkoleUngdommen til Clodskou S. 75, til Eskildstrup S. 16 = 91. i Alt 230. Der var ingen Klage. Præstegaarden efter Omstændighederne nogenledes.

5.1.5 Femte visitats 24. juni 1798

Dom. 3. p. Trin den 24de Junii visiterede 5te gang Ønslev- og Eskildstrup- Meenigheder i Eskildstrup Kirke, med Kirken, Meenighederne, og Deres Ungdom overmaade vel fornøyet. Sognepræsten ConsistorialRaad Mag: Christian Reitzer Humble prædikede over Dagens Evangelio. Substitutus for det endnu, formedelst udebleven Resolution, vacante Degnekald Clodschou Skoleholder J. Lassen, catecheserede ikke ilde. Eskildstrup Skoleholder gl og blind. Den confirmerede Ungdom af begge Kiøn beløb i Ønslev-Sogn 80, i Eskildstrup Sogn 69 = 179; SkoleUngdommen til Clodskou Skole 73, til Eskildstrup Skole havde den blinde Skoleholder ingen Liste forfattet, men angav Antallet til circa 50 = 123; i Alt 302. Der klagedes over Eskildstrup Skolegangs yderste Mangel formedelst den blinde Skoleholder. Præstegaarden begyndt at vedligeholdis.

5.1.6 Sjette visitats 8. juli 1801

Onsdagen den 8 Julii visiterede 6te gang Ønslev- og Eskildstrup- Meenigheder i Ønslev-Kirke, med Meenighederne og Deres Ungdom overmaade vel fornøyet. Sognepræsten Hr. Peter Dalhoff catecheserede ret vel. SogneDegneKaldet staaer formedelst Rentekamerets og Cancelliets udeblevne retslige Resolutioner, endnu vacant paa 8de Aar. Clodskov-Skoleholder J. Lassen, der imidlertid har forrettet, catecheserede kun maadeligen. Den confirmerede Ungdom af begge Kiøn beløb, i Ønslev-Sogn 73, i Eskildstrup S. 65 = 138; Clodskov-Skoleb. 70. (Eskildstrup har endnu ingen Skoleholder faaet) – i alt 210. Der var ingen Klage. Der bygges paa den forfaldne Præstegaard i Ønslev.”

6 Eskilstrup skole 1789-1804

6.1 Biskop Bloch

Skoleholder Krog i Eskilstrup omtales første gang ved biskoppens anden visitats i

1789, hvor han roses for sin gode kateketiske religionsundervisning. Ved den tredje visitats i 1792 er han syg og har tilmed undladt at udarbejde den obligatoriske fortegnelse til biskoppen over eleverne i Eskilstrup skole. Det kan ikke udelukkes, at skoleholderen allerede da var blind, og at det er forklaringen på den udeblevne liste.

Ved visitatsen i 1795 betegnes Krog, der var født ca. 1712 (Larsen 1960, s. 366), som "gammel og sengeliggende" og i 1798 endelig som "gl og blind". Biskoppen noterer videre, at "til Eskildstrup Skole havde den blinde Skoleholder ingen Liste forfattet, men angav Antallet [af elever] til circa 50". Skoleholder Krog var altså tydeligvis ude af stand til at bestride sit embede, og i Eskilstrup var tålmodigheden sluppet op. Så da biskoppen, sådan som han var forpligtet til, i kirken ved sin femte visitats begyndte "lydelig at tilspørge Provsten, Præsten, Degnen og den ganske Menighed" (Nørr 1981, s. 28), om de havde noget at udsætte på skoleholderen, modtog han, tilsyneladende for første gang, en klage: "Der klagedes over Eskildstrup Skolegangs yderste Mangel formedelst den blinde Skoleholder".

Man kunne have forventet, at biskoppen på denne alvorlige baggrund omgående havde grebet ind og ansat en skolelærer. Således kom det ikke til at gå. En gennemgang af bispeembedets kopibog viser, at Tønne Bloch efter sin hjemkomst fra visitatsrejsen i 1798 ikke har foretaget sig nogetsomhelst i sagen. At dømme efter Grundtvigs første indlæg i *Politivennen* har forklaringen på biskoppens passivitet været medlidenhed med den gamle og blinde skoleholder, der, hvis han var blevet afskediget, ville have endt sine dage på fattiggården. I stedet kunne han nu som biskoppens protegé opretholde sin lærerløn og fortsat blive boende i rytterskolen i Eskilstrup.

Skoleholder Krog var død i februar 1801, 89 år gammel, da biskop Bloch den 8. juli for sjette og sidste gang visiterede Ønslev og Eskilstrup. Bispemændene erklærede sig "med Meenighederne og Deres Ungdom overmaade vel fornøyet" og konstaterede i en parentes, at "(Eskildstrup har endnu ingen Skoleholder faaet)", for så at afslutte med den i visitatsprotokollen ofte forekommende formular: "Der var ingen Klage." Når bispemændene ikke denne gang modtog en klage over skoleforholdene i Eskilstrup, kan det vel skyldes alles forventning og tro på, at han nu, hvor skoleholderen var død, omsider måtte handle. En fornøyet klage kunne derfor komme på tværs og virke provokerende på den egenvillige og hidsige Bloch. Bispemændenes kopibog afslører imidlertid, at han heller ikke her tog skridt til ansættelse af en ny skoleholder. Skuffelsen og frustrationen må have været betydelig, da det med tiden blev klart for sognepresten i Eskilstrup, Peder Dalhoff, og provst Didrik Blicher, at biskoppen intet havde foretaget sig. Også deres senere henvendelser både til ham og til Danske Kancelli skulle vise sig frugtesløse.

6.2 Biskop Birch

Den 5. september 1803 døde Tønne Bloch, og den allerede tidligere truffne beslutning, at Lolland og Falster ved første forefaldende vakance af bispeembedet over Fyns Stift skulle have sin egen biskop, kunne nu sættes i værk. Til biskop over det nye Lolland-Falster Stift havde Danske Kancelli opstillet fire mulige kandidater, men udnævnte den 30. december 1803 dr.theol. og provst ved domkirken i Roskilde Andreas Birch.

Han var blevet varmt anbefalet af Sjællands biskop N.E. Balle. Bestallingen forelå den 6. januar 1804.

Meddelelsen om biskop Blochs død har formentlig i Eskilstrup fremkaldt håbet om, at der forestod lysere tider for skolen, måske dog sammen med en vis frygt for, at efterfølgeren skuffende ville videreføre sin forgængers afvisning af det skoleholderløse sogn. Det kan forklare beslutningen om at vælge netop “det Mellemrum, da Falster manglede en høieste geistlig Øvrighed” til at gå i aktion, et tidspunkt, som kunne legitimere, at man ikke længere gik kommandovejen. I stedet skulle sagen, der krævede “ilende Virksomhed”, procederes i *Politivennen*, blandt hvis læsere man kunne forvente også at finde den nyudnævnte biskop, som ville komme under pres. I planen var det utvivlsomt forudset, at offentliggørelse af skandalen kun ville vække ringe begejstring hos biskoppen. Det kunne også tænkes at belaste det fremtidige forhold til de lokale præster, såfremt de trådte frem som medunderskrivere af artiklen “Et Særsyn i det nittende Aarhundrede”.

Er det på den ene side utænkeligt, at den tyveårige Grundtvig har handlet på egen hånd uden den lokale gejstligheds indforståelse, så kan hans ankomst til Torkilstrup sent på året og aktionens sene iværksættelse måske på den anden side tages som udtryk for, at Grundtvig ikke blot har fungeret som pennefører, men var initiativtager til den aktion, der tvang myndighederne til handling. Skoleholder Krogs efterfølger blev seminarist Ahrent Carsten Tücksen, der i årene 1805-17 fungerede som lærer ved Eskilstrup skole.

Grundtvigs tre småartikler i *Politivennen* om det skoleholderløse sogn blev med hans egne ord “det første trykte hvorunder hans Navn kom til at staa” (*Dag- og Udtogsbøger* 1, s. 67). Men mere end det er de også den første offentlige tilkendegivelse af hans interesse og virke for folkeoplysning og “Bønders Opklaring” (*Dag- og Udtogsbøger* 1, s. 105).

7 Anvendt litteratur

7.1 Trykt

- Barfod, Immanuel (1851-1854) *Den Falsterske Gejstligheds Personalhistorie* 1-2, bind 2: *Nørre-Herred*. Nykøbing Falster.
- Bugge, K.E. (1965) *Skolen for livet: Studier over N.F.S. Grundtvigs pædagogiske tanker*. København.
- *Dansk Biografisk Leksikon* (1979-1984) 3. udgave udg. af Sven Cedergreen Bech. København.
- Grundtvig, Nicolai Frederik Severin (1979) *Dag- og Udtogsbøger* udg. af Gustav Albeck 1-2. København.
- Hjelholt, Holger (1934-1935) *Falsters Historie* 1-2, bind 2 (1935): *Fra Enevældens Indførelse til Udgangen af det 18. Aarhundrede*. København.

Larsen, Alfred (1960) *Lolland-Falsters degne og skoleholdere*. København.

- Larsen, Joakim (1893-1916) *Bidrag til den danske Folkeskoles Historie 1-3*, bind 2 (1893): 1784-1818. København.
- Nielsen, Henning (2008) "Grundtvig og det engang skoleholderløse sogn på Falster" i *Vartovbogen 2007/8*, s. 135-141.
- Nørr, Erik (1981) *Præst og Administrator: Sognepræstens funktioner i lokalforvaltningen på landet fra 1800 til 1841*. København.
- Plum, N.M. (1955) "Lolland-Falsters stifts oprettelse og første biskopper" i Halfdan Høgsbro, H.L. Houmand, T. Lunn & S. Klitgaard Sørensen udg. *Lolland-Falsters Stift i 150 år*, København s. 41-119.

7.2 Utrykt

- Den omarbejdede dagbog 1802. Fasc. 496.1 i Grundtvigarkivet på Det Kongelige Bibliotek.
- Dagbogsblade februar - 31. december 1804. Fasc. 497.1 i Grundtvigarkivet på Det Kongelige Bibliotek.
- Fyens Stift, Bispeembedet: Indberetninger om skolevæsenet (1680-1849): Almueskolen 1800 m.m. Landsarkivet for Fyn.
- Fyens Stift, Bispeembedet: Kopibog 1790-1805. Landsarkivet for Fyn.
- Fyens Stift, Bispeembedet: Visitatsprotokol 1732-1803. Landsarkivet for Fyn.
- Danske Kancelli, 1. Departement: Beretninger: biskopper om kirke- og skolevisitatser (1800-1831). Rigsarkivet.
- Danske Kancelli, 1. Departement: Ekstraktprotokoller 1800-1805. Rigsarkivet.
- Danske Kancelli: Fortegnelse over sagernes behandling (1670-1819). Rigsarkivet.
- Danske Kancelli: Suppliker 1792-1799. Rigsarkivet.
- Lolland-Falsters Stift: Stiftsbreve 1804-1806. Landsarkivet for Sjælland.
- Lolland-Falsters Stiftamt: Indkomne Breve: Biskopperne 1783-1811. Landsarkivet for Sjælland.
- Lolland-Falsters Stiftamt: Indkomne Breve: Falsterland 1784-1804. Landsarkivet for Sjælland.